

FOLKLORDA SANATSAL MODLAR: USMAN AZİM ÖRNEĞİ

ARTISTIC MODES IN FOLKLORE: EXAMPLE OF USMAN AZIM

Umida ABDULLAYEVA*

Öz

Günümüzde destanlar, masallar, şarkılar, atasözleri, bilmeceler, efsane ve anlatılar, fıkralar ve övgüler, Özbek folklorunun okur tarafından zevkle okunan ve ilgiyle anlatılan türleridir. Halkımızın yarattığı bu manevi hazineler, tüm Özbek halkının kültürel mirasının ve değerlerinin bir parçasıdır. Bilimde halk sözlü yaratıcılığına folklor denir. Folklor, belirli milletlere ait, halkların yüzyıllar boyunca yarattığı sanat örneklerini ifade eder: şarkılar, halk ezgileri, danslar vb. Halk sanatı aynı zamanda geleneksel parçalar, imaj araçları, imaj yaratma gibi çeşitli yönleriyle insanda yüksek ahlaki nitelikler oluşturma görevini de yerine getirmektedir. Bu özellik, şairin duygularının anlatılmasında ve şiirde yaratıcı niyetinin ifade edilmesinde önemli bir etkidir. Bu makalede halk sözlü yaratıcılığının şiirde ifade edilmesinde sanat tarzlarının yeri ve önemi ile şair Usman Azim'in eserindeki işlevi ortaya koyulmuştur. Çalışmayla halk sanatı örneklerinin, sanat tarzlarının özünü birlikte üslubunu keşfetmenin ana kaynaklarından biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, performans sözleri, yaratıcı niyet, yaratıcı hafıza, sanatsal tarz

Abstract

Today, the epics, tales, songs, proverbs, riddles, legends and narratives, anecdotes and anecdotes, praises are the genres of Uzbek folklore, which are read with pleasure by the reader and told with interest. These spiritual treasures created by our people are part of the cultural heritage and values of the entire Uzbek people. In science, folk oral creativity is referred to as folklore. Folklore refers to examples of art belonging to certain nations, created by the people over the centuries: songs, folk tunes, dances, etc. Folk art also fulfills the task of forming high moral qualities in a person with several aspects, such as traditional pieces, image tools, image creation. This feature is an important factor in describing the poet's feelings and expressing his creative intention in poetry. In this article, the role and importance of artistic modes in the expression of folkloral creativity in poetry is revealed by analyzing the work of the poet Usman Azim. In this article, the role and importance of artistic modes in the expression of folkloral creativity in poetry is revealed by analyzing the work of the poet Usman Azim.

Keywords: Folklore, performance lyrics, creative intention, creative memory, artistic mode.

Giriş

Sanatsal faaliyetler, diğer yaratıcı faaliyetlerden ayrılan ve sanatın kendine has özellikleri hakkında bilgi veren ana kavramdır. Sanatsal üslup, yazarın niyetini sanatsal görüntüler aracılığıyla ifade etmenin bir yoludur. Edebi bir eserle ilgili olarak mod kavramı ilk kez Northrop Frye tarafından kullanılmıştır. Frye, modu bir edebi eserde bir karakterin yaşama biçimi olarak tanımlar.¹

Sanatsal üslupların veya sanatsal bütünlük türlerinin özelliği, analizi ve sistemleştirilmesi V. I. Tyupa tarafından geliştirilmiş ve şu şekilde tanımlanmıştır: “Sanatsal üslup, sanatsal bütünlüğe sahip kapsamlı bir üsluptur, yaygındır. Yalnızca kahramana ve ona karşılık gelen duruma değil, aynı zamanda yazarın konumuyla okuyucunun algısını birleştiren içsel değer sistemine de karşılık gelen bir poetikadır”.²

* PhD. Doç., Qarşi Davlat Universiteti Filologiya Fakulteti O'zbek Mumtaz Adabiyoti Kafedrası, (abdullayeumida792@gmail.com), ORCID ID: 0009-0003-6554-8712

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 12. 05. 2024

Makale Kabul Tarihi: 01.06.2024

¹ N. Fray, Anatomiya Kritik. Oçerk Pervıy, Direkt-Media, Moskva 2013.

² V. İ. Tyupa, “Hudojestvennost”, Vvedine v Literaturovedenie Literaturnoeiproizvedenie Osnovnie Ponyatiya i Termini, Moska 1999, s. 469.

Sanatsal tarzların, yaratıcının yaratıcı niyetini ifade etmenin bir yolu olduğu ve sanatsal eserin özünü ortaya çıkarmada önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Şarkı sözlerinde, özellikle icra edilen şarkı sözlerinde, yazarın ve icra eden karakterin kalbi “açılır”, her kişiye özgü olan ve dolayısıyla birbirinden temelde farklı olan duygu, düşünce ve deneyimleri anlatır.

Performans lirizminin kahramanı genellikle destansı türün eserlerindeki kahramana benzer. O, determinist bir kahramandır ve yazardan ayrılığı, konunun yer değiştirmesinden kaynaklanan bakış açılarındaki farklılıkta kendini gösterir. Böyle bir kahramana genellikle türkü türünde, folklor örneklerinde, halk geleneklerine odaklanan şiirlerde rastlanır ve burada şair ve lirik kahraman farklı bilincin taşıyıcılarıdır. Performans lirik örneklerinde sıradan folklorik bir kompozisyon aracı haline gelir, bir başlık haline gelir ve şiirin kompozisyonunda bir açılış görevi görür. Şiir fikrinin daha parlak anlaşılmasına ve eserin sanatsallığının yükselişine hizmet eder. Özellikle icra sözleri ile folklorun bir sentezini oluşturan bu tür şiirlerde folklor etkili bir rol oynamaktadır. Yazılı kurgunun ortaya çıktığı her dönemde folklorizmden etkin bir şekilde yararlanmışlardır.

Folklorizm ancak folklor malzemesinin belli bir yaratıcının düşüncesiyle harmanlanması ve sanatsal çalışmanın bir unsuru haline gelmesiyle doğar. Özellikle sentezlenen folklorizm eserin kompozisyonuna harmanlanarak eserin olay örgüsünü zenginleştirip mükemmelleştirir ve şairin amacının ortaya konmasında önemli rol oynar. Bir sanatçı, eserinin olay örgüsüne bir folklor olay örgüsü katarsa ve bu iki olay örgüsü birbirinden ayrılamaz hale gelirse, karmaşık folklorizm, sentezlenmiş bir folklorizm olarak ortaya çıkacaktır.

Tora Sulayman'ın “Ergash Jumanbulbul Yurt Kezadi”, Amon Matjon'un “Kuğunun Ağlaması”, Khurshid Davron'un “Vatan Hakkında Yedi Anlatı” ve Usman Azim'in “Bakhshiyona” serisi, sentezlenmiş folklorizmin örnekleridir. Çoğu durumda, halk masallarının ve efsanelerin olay örgüsü, sentezlenmiş folklorizmin yaratılmasında önemli bir rol oynar. Abdurauf Fitrat'ın hakkında şöyle yazar: “Edebiyatta üslubun yeri çok büyük, çok önemlidir. Bir eserdeki fikir ve bilgilerin eski olması, başka şairlerin anlatması mümkündür. Üslup, eskiliğini bize hissettirmeden ifade edebilen, bize öğretebilen güçtür.”³. 20. yüzyılın ikinci yarısında Özbek şiirinin folklorla karşı tutumunu inceleyen akademisyen L. Sharipova, üslubu folklorlardan etkilenen şairleri, folklorun hangi yönüne ve hangi folklor taklidine başvurduklarına göre şu gruplara ayırır:

1. Eserlerinde sürekli folklorik ton, imge, sanatsal imgeler kullanan şairler. Gafur Ghulam, Mirtemir, Abdulla Oripov⁴, Aydın Hajiyeva, Sadridin Salim Bukhari, Yoldosh Eşbek, Muhammad Yusuf, Rüstem Musurman gibi şairlerin eserleri bu görüşümüzü kanıtlamaktadır.

2. Folklorik üslup, imge ve anlatım araçlarının yanı sıra sözlü edebiyata ait türlere, olay örgülerine, motiflere defalarca gönderme yapan, hatta yeni biçimler yaratan şairler. Tora Süleyman, Amon Matjon, Halime Khudoyberdiyeva, Usman Azim, Hurşid Davron, Azim Suyun gibi şairlerin eserleri üzerinden düşüncelerimize örnekler verebiliriz.

3. Folklor ve klasik şiirin bazı özelliklerini dengeli bir şekilde dile getirerek üslubunun özel bir yönünü vurgulayan şairler. Eşgabil Şükür, Abduvali Kutbiddin, Halime Ahmedova, Zebo Mirzayeva'nın çalışmaları bunun bir örneğidir.

4. Folklorun tipik hiciv ve hicivinin parçası haline gelmiş, halk kahkahasını ve alaycılığını şiirlerine özümsemiş şairler: Erkin Vahidov, Anvar Obidjon, İkbal Mirza gibi şairler. Bilim adamına göre, her gruba ait şairler folklorun hangi yönünü, ne şekilde kullandıklarına göre kendilerine has üslup özellikleri kazanmışlardır.⁵ Üslubu folklorlardan

³ A. Fitrat. Adabiyot Qoidalari. O'qituvchi, Toshkent 1995, s. 28.

⁴ A. Oripov, Tanlangan Asarlar, Sharq, Toshkent 2019.

⁵ L. Sharipova, XX Asring 70–80- Yillar O'zbek She'riyatida Folklorizm. Fan, Toshkent 2008, s. 39-40.

etkilenen ikinci grubun temsilcilerinden biri olan Usman Azim, hem basit hem de karmaşık folkloru aynı anda kullanabilmesiyle diğer sanatçılardan ayrılmaktadır. Folklorun etkisiyle bahşiyancıları yaratan bir şairdir.

Usman Azim'in "Bakhshiyona" Dizisinde Folklorun Kullanımı

Usman Azim'in "Bakhshiyona" dizisinin şiirleri folklor ve performans sözlerinin sentezinin canlı bir örneğidir. 1980'li yıllarda başta şiir olmak üzere edebiyatın, manevi özgürlüğü ifade etmek, halkın acılarını dile getirmek için kullanıldığı bilinmektedir. Şairler folkloru düşüncelerinin gücünü ve etkilerini arttırmak için kullanmışlardır.

Usman Azim'in "Bakhshiyona"sı böyle bir içerik ve amaçla yaratılmıştır. Eleştirmen I. Gafurov, folklorcu G. Mominov bu konuda bilgi verir. Usman Azim'in şiirlerinin hayranlar arasında popüler olduğu 1980'li yıllarda Hurşid Davron, Azim Suyun, Halime Khudoyberdiyeva, Aydın Hajiyeva, Fakhriyov gibi şairler şiir yazmış, Tora Süleyman ise "Ergaş Jumanbulbul Ülkeyi Dolaşıyor" şiir koleksiyonunu yazmıştır.

Bakhshiyon'un belirli özelliklere sahip bir tür olarak ortaya çıkması nedeniyle lirik-epik türün ortaya çıktığı açıktır. Ancak bağımsızlık yıllarında bu formun bir tür olarak oluşma süreci durmuştur. Bu durum, edebiyatın gelişimi sırasında farklı biçimlerin ortaya çıktığını ve bu biçimlerin tamamının bir tür statüsü kazanıp zamanın akışı içinde kalamayacağını göstermektedir. Bakhshiyona, Özbek halkını bağımsızlığa çağıran dönemin edebiyatında folklor ve yazılı şiir ilişkisinden oluşan yeni bir form olarak kendisine verilen tarihi görevi yerine getirmiştir.

Usman Azim'in "Bakhshiyona"sı güfte icrasının en mükemmel örneklerindedir. İçinde Bakhshis Elbek Bakhshi ve öğrencisi Elomon Bakhshis'in söylediği performans sözlerinin içeriği, halk sanatının kahramanlarının dilinde büyük bir dokunaklılıkla ortaya çıkıyor. Şiirin ideolojik içeriği halk destanlarının kahramanları olan, halkın sevdiği Alpomiş, Barçınov, Akbotir, Karabotir'in diliyle icra edilmiştir. Elbek bahşisi halk bahşilerinin tipik bir görüntüsüdür, Elomon bahşi ise öğrenci bahşilerinin tipik bir temsilcisidir. Şiirde öğretmen-mürit geleneği hayat çizgileriyle gösterilmektedir. Elbek Bakhshi, Elomon'a "Dünyaya ne söyledin?" diye sordu. Sorulduğunda şu cevabı veriyor:

Tog' ustiga chiqdim maston,
Ko'z oldimda O'zbekiston.
Yig'layverdim, yig'layverdim,
Dedim: iloyo, bo'l omon.
Qo'shig'im tarzi – sen, dedim
Yuragim mag'zi – sen, dedim.⁶

Bu, ülkeyi tiranlığın acılarından kurtarıp kimliğini yeniden tesis etmeye çalışan ama amacına ulaşamayan bir insanın acısı.

Öğretmenin tavsiyesi öğrencisinin acısına merhem oluyor sanki. Şair burada metaforları o kadar ustaca kullanıyor ki, "öğretmenim" "şiir", "arkadaşım" "erfuruş" ve "kralım" "elfuruş" anlamına geliyor - bu bir trajedi ama şairin talebesine sabırlı olması tavsiyesi, sorunun çözümü olarak şu şekilde sonuçlandırılmaktadır:

Odamman deb tursa temirlar, toshlar,
Desalar: dunyoda bitdi ko'z yoshlar.
Tug'larning ustidan yursa molboshlar –
Sen chida, bolam-ey, sen chida.
Kuylagin – to'xtama bir nafas!
Sen kuyla qilichning tig'ida –

⁶ U. Azimov, Saylanma, Sharq, Toshkent 1995, s. 187.

Folklorda Sanatsal Modlar: Usman Azim Örneği

O'shanda el-yurting chidamas!⁷

Şiirin sonucu okuyucuyu etkiliyor : Elbek Bakhshi bu şarkıyı söylerken doğrudan güneşe baktı, gözleri yaş dökmedi.

Bakhshion'da Elbek Bakhshi'nin seslendirdiği bir başka şiir, insanın kaderine alışması gerektiği sonucuna varıyor. Sevgilisinin düğün alayını kaçıran sevgilinin durumu halk geleneklerine göre anlatılır.

Karvon ko'rdim tuyalari bo'zlab borar,
Nortuyada mening yorim muzlab borar.
Menga bergan va'dalari esdan chiqib,
Ostonasi tillo yurtni izlab borar.
Peshonangning yozdig'idan ayrilma yor,
Jonim chiqar – qo'shiq aytsam qayrilma, yor!⁸

Her dönemin şiiri folkloru kendine göre kullandığından dönemin folklorizmi de oluşur.

“Her devrin kendine has bir üslubu vardır; şairlerin kendine özgü ve klasik üsluplarının yanı sıra, her dönemin, editörlerin çoğunluğunun beğendiği, kendine özel ve genel bir üslubu vardır.”⁹

Usman Azim de folkloru kendine göre kullanıyor. Şairin kendisi bu konuda şöyle diyor: “Her Özbek'in Alpomish'e özgü cesarete, yiğitliğe ve özveriliğe sahip olmasını istiyorum. Ben de yazılarımda bunu yapmaya çalıştım. Sonuç olarak Alpomish-i Oybarchin'in ağıtları olmadan çalışmamın yarım kalacağını anladım.”¹⁰

Alpomish ve Oybarchin'in icra şarkı sözlerinde şairin amacı benzersiz şiirsel dizelerle anlatılmaktadır. Oybarçın, Kalmuk'a giden Alpomish'e kadar dönmeyince şüphelenir: “Çocuğuna ne diyorsun Sultanım?” Alpomish'in cevapları:

Olamda ko'p erur ibora,
Bir so'z bor – og'riqdan iborat.
U – Vatan! Barchinim, u – Vatan!
Bolamga, “Vatan” de ilk bora.
“Vatan” de... Bolamning qoniga
Oqiblar kirsin u yurakdan.

Folklordan performans sözleri örneklerinde tasvir edilen kahramanların seçimi, şiirin etki alanını genişletir ve motifinin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Usman Azim'in “Baladlar” serisindeki şiirleri, folklorun her türünü bünyesinde barındıran güfte örnekleri olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Gösteri yapan kahramanın dilinden folklorun motif ve fikir özelliğini somutlaştırırlar. Şair, amacını ifade etmenin uygun bir yolu olarak performansı seçer.

Özellikle on birinci balad'da Boyçibor ve dostan'da var olmayan bir adam karakterini canlandırarak ülkemizde 1991 yılına kadar süren bağımlılık trajedilerini ortaya koymaktadır. Şiirde Boyçibor imgesi halkımızın iradesinin simgesi olarak anlatılmaktadır. Destandaki kayıp kişi karakteri, “İleri” zamana sadık, yavaş düşünen bir kişidir.

Erkni unut, erka tulpor,
Erkni unut, fe'li tor...
Tulpor, sodiq qolajakmiz
“Olg'a” degan zamonga....¹¹

⁷ U. Azimov, a.g.e., s. 187.

⁸ U. Azimov, a.g.e., s. 188.

⁹ A. Fitrat, a.g.e., s. 28.

¹⁰ www.kh-davron.uz

¹¹ U. Azimov, a.g.e., s. 267.

Destanda olmayan bir kişi Boyçibor'un dizginlerini sımsıkı tutmakta ve gerçek istikametinin tam tersi istikamete doğru ilerlemektedir. Şair, yanlış fikirlerin kurbanı olmuş bir nesil imajını yaratırken kırk chilton'un da karıştığını, Alpomish'in hayaletinin çılgınlık attığını söylüyor ve performans sözleriyle dramayı folklorun yardımıyla zenginleştiriyor.

Sonuç

20. yüzyılın ikinci yarısında Özbek şiiri, folklor da dahil olmak üzere dünya edebiyatının başarılarından sanatını geliştirmek için etkin bir şekilde yararlanmıştır. Bu durum tüm şarkı türlerinde görülmektedir.

Bu noktada şiirde lirik kahraman olarak halk hikâyesi ve destan kahramanlarının seçildiğini ve çoğunlukla piremik tipin yaygın olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Özellikle Erkin Vahidov'un icra lirik örneği olan "Sultanmurad"da kullanılan atasözü, şiirin içeriğini ortaya çıkarma görevini yerine getirmektedir. Halk dilindeki "Sahibi olan ülke refah içindedir, sahibi olmayan ülke ise mahvolur" atasözünün

Sohibli mulk – obod, sohibsiz – vayron,

Egasiz biyadan sog'ilar ayron¹²

şeklinde anlatılması, şiirin içeriğini ortaya koyması ve fikri vurgulamaya hizmet etmesi nedeniyle önemlidir. Bu beyitte şair, bir atasözünü kullanarak kendi görüşünü ispatlamakta ve atasözünün sanatsal sanatını yaratmaktadır. Bu noktada teorik bir hususun daha açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. B.Sarımşakov, yazılı edebiyatta "Halk atasözleri, atasözleri, basit deyimler, sözlü konuşmaya özgü ifadeler ve deyimlerin kullanımını basit folklorizm"¹³ olarak değerlendirmektedir.

Sonuç olarak, şarkı sözü icrasındaki sanat tarzlarının bu tür şiirlerdeki iki özneliğin ifadesinde görülebileceği söylenebilir: lirik kahramanın ve icra eden kahramanın duyguları. Şiirin içeriği çoğu zaman bu karakterlerin sentezi yoluyla anlaşılır. Halk sanatı örnekleri, sanat tarzlarının özyle birlikte üslubunu keşfetmenin ana kaynaklarından biridir.

Kaynaklar

AZİMOV, U. Saylanma, Sharq, Toshkent 1995.

FITRAT, A. Adabiyot Qoidalari, O'qituvchi, Toshkent 1995.

FRAY, N. Anotomiya Kritik. Oçerk Pervıy, Direkt-Media, Moskva 2013.

ORİPOV, A. Tanlangan Asarlar, Sharq, Toshkent 2019.

QURONOV, D. vd. Adabiyotshunoslik Lug'ati, Akademnashr, Toshkent 2013.

SHARIPOVA, L. XX Asrning 70–80- Yillar O'zbek She'riyatida Folklorizm, Fan, Toshkent 2008.

VOHİDOV, E. Tanlangan Asarlar, Sharq, Toshkent 2018.

TYUPA, V. İ. "Hudojestvennost", Vvedine v Literaturovedenie Literaturnoeprozvedenie Osnovnie Ponyatiya i Termini, Moska 1999, s. 469.

www.kh-davron.uz (Erişim: 27.05.2024)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Öncelikle beni bilimin yolu ile tanıştıran hocam filoloji doktoru profesör Nafas Shodmonov'a teşekkür ederim. Ayrıca bu makalenin yayınlanmasında yakından yardımcı olan, Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Aça'ya ve makaleyi inceledikten sonra değerli görüşlerini bildiren hakemlere teşekkür ederim./ First of all, I would like to thank my teacher, Professor Nafas Shodmonov, Doctor of Philology, who introduced me to the path of science. I would also like to thank Prof. Dr. Mehmet Aça, a faculty member of Marmara University, who closely helped in the publication of this article, and the referees who reviewed the article and gave their valuable opinions.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

¹² E. Vohidov, Tanlangan Asarlar, Sharq, Toshkent 2018, s. 464.

¹³ L. Sharipova, a.g.e., 39-40.